

Opponensi vélemény

**Hajdú Mihály: A középmagyar kor személynévtörténete
(1526–1772) című akadémiai doktori értekezéséről
(Budapest, 1994. I. 1–317, Adattár II. 1–464, III. 1–817)**

A szerző egy olyan korszak személynévanyagát dolgozza fel és közli adattárában, amelynek névanyagáról kevés tudomásunk van, s ami rendelkezésünkre áll, az sem évszázadokat felölelő, összefoglaló jellegű munka. A középmagyar korra irányítani a figyelmet érdemes vállalkozás, mivel nemcsak a személynévkutatás további elmélyítésére, hanem a nyelvtörténeti /nyelvjárástörténeti vizsgálatok ómagyar korihoz hasonló felvállalására, a történeti szövegtani vagy más kutatások kiterjesztésére is ösztönözheti a szakembereket.

A dolgozat az 1526–1772 közötti hatalmas kort öleli fel, s mutatja be eredeti források alapján. Igen nagy vállalkozás, mely már az értekezés háromkötetes, 1598 oldalas terjedelméből is kiviláglik. Ezen belül pedig a 107 oldalas irodalomjegyzék arról is meggyőzhet bennünket, hogy a jelölt nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi (még a finn) szakirodalomnak is jó ismerője. Mindez természetesen még nem lenne érdem, ha nem társulna a feldolgozás részletességével, alaposágával, a korábbi kutatások eredményeinek hasznosításával, a személynévfejlődés korszakainak világos bemutatásával, a hatalmas névanyag alapján levont megbízható következtetések, megállapítások újszerűségével.

Az értekezés több mint kétszáz év személynévanyagát vizsgálta meg, s – nagyon helyesen – nem egyetlen zárt, névtani szempontból teljesen egységes kornak tekintve ezt az időszakot, hanem a viszonylagos egység mellett jól láttatva a névtani szempontból kiformálódott cezúrákat is. Éppen ezért a jelzett kort a keresztnévek vonatkozásában negyedszázados egységekre, mintegy tíz időegységre bontja, a családnevek esetében viszont – kevésbé változó/változékony jellegük miatt – csupán négy szakaszt (1526–1595, 1596–1664, 1665–1711, 1712–1772) különít el. Ez utóbbi korszakok jellemzése eléggé pontos, legfeljebb egy-egy találóbb elnevezés jobbíthatná – ha találnánk – az időközökön belüli viszonylagos névtani egység meglétét.

A korszakokra (időszakokra) tagolás – amint a korszakolások esetében megesik – tulajdonképpen önkényes, nehezen köthető konkrét, a névadásra „megfoghatóan” kiható történelmi–társadalmi–szociális eseményekhez vagy jelenségekhez, de belátható, hogy mindkét időbeli tagolásban reális szempontok játszanak szerepet, s ezért védhetők, és bizonyára el is fogadhatók.

Körültekintően járt el a jelölt abban a tekintetben is, hogy lehetősége legyen a magyar nyelvterület nagy részéről árnyalt képet adni. Ezért kellett – szerintem is helyesen – kiválasztania tizennyolc kutatási területet, mert ez egyben alkalmas az egyes vidékek névállományának bemutatására. A kiválasztás gondos volt, mivel tekintetbe vette a városi –falusi, a protestáns – római katolikus, a magyar – nem magyar névadás és névhasználat stb. szempontjait, szemléltetve az egész terület „névmozgását”. A névanyag elemzésében, bemutatásában – helyesen – nála is fontos szerepet játszott a statisztikai módszer alkalmazása, mely valóban képes más vizsgálati módszerek egyidejű, komplex alkalmazása mellett a névgyakoriság, a névtípusok megterheltségi fokának/fokainak kiderítésére, az egyes és összetett nevek, a névstruktúra stb. bemutatására, s a hatalmas névanyag bizonyos önálló egységei kontúrjainak megrajzolására.

A részletekre térve hadd említsük meg, hogy a magyar és a nemzetközi szakirodalom eredményeinek bemutatása során (pl. 13–14. oldal) talán célszerűbb lett volna különválasztani a hazai és a külföldi kutatások eredményeinek ismertetését, mivel pontosabban látszott volna a magyar kutatások egyenletesen gyors fejlődése.

A szerző valóban hatalmas anyagot: 39010 családnévvel dolgozott fel, s ez igen nagy elismerést érdemel. Névtani szempontból az is érdekes, hogy nemcsak a városok, hanem a környék falvainak neveit is feldolgozta, mert a városoknak itt is kisugárzó ereje lehet.

A feldolgozás során, adatanyagának bősége és megbízhatósága alapján új névtani kutatási területeken is otthonosan mozog. Bizonyára maradandó eredményként tarthatjuk majd számon a névelemhiány vagy névhiány tárgyalása során kifejtett nézeteket, a körülírásos megnevezést stb. Helyesen hívja fel a figyelmet arra is, hogy nagy különbség volt a tárgyalt korszakban a nemek megnevezésében. Okvetlenül megszívlelendő, s ezt a későbbi kutatások során feltétlenül hasznosíthatjuk, hogy nem feltétlenül kell elválasztani az asszonynevek, nőnevek vizsgálatát a férfinevekéétől, mert a feudális társadalomban a nők jogi helyzete, s ennek következtében megnevezése is olykor sajátos volt ugyan, de formai szempontok alapján valóban találunk olyan rendszerező elveket, mint például az egyeleműség, a családnév vagy keresztnév használata, a névelemhiány, a körülírásos megnevezés, amelyek közősek a két nem névhasználatában. Nemcsak itt, hanem máshol is láthatjuk a dolgotatban, hogy Hajdú Mihály mintegy előre vetíti a névkutatásban a történettudomány újabb szemléleti elemét, az úgynevezett szociálhistorikus vizsgálati módszert, vagy inkább a szociális körülményekből fakadó viszonyok figyelembe vételét (a szocio-antroponímiát). A névadásban, a névhasználatban, a névválasztásban, a nevek öröklődésében – ahogy Hajdú Mihály dolgotatából látjuk – a

makroközösségek szokásai mellett a mikroközösségek ereje is érződik. A makroközösségek politikai–történeti folyamatai mellett és alatt a parasztság, a polgárság, a különböző népcsoportok, sőt az egyén életének stb. belső története is meghúzódik.

A körülírásos nevek elemzése új szempontokat vet fel a névkutatásban. Ugyanis bő anyag alapján igazolja a szerző, hogy két típusa van a körülírásos elnevezéseknek, mégpedig aszerint, hogy lehet-e vagy nem lehet kikövetkeztetni a személy családnevét. Ide a nagyon idős vagy munkaképtelen emberek, csecsemők és kisgyermekek névadása tartozik, a szolgálk/szolgálólányok neveinek elhagyása ugyanis már nem volt ennyire általános. Még tovább megy a megkezdett nyomon, s felfigyel arra, hogy találunk úgynevezett pontosító körülírásos névtípust is a névanyagban. Itt a teljes kételemű név mellett más személy teljes kételemű nevét is megtaláljuk, pl. *Almadi Ilona asszony Zekey Illyés Uramnak Hazas tarsa*. Az azonban mégis nyilvánvaló, hogy a nevet kísérő pontosítás – véleményem szerint – nem szerves része a tulajdonnévnek. Akkor fordul elő, ha a *-né* használatára nem kerül sor valamilyen oknál fogva. Föltehető továbbá nézetem szerint az is, hogy ez csak magas rangú, előkelő családból származó asszonyok nevében volt szokásos, vagy éppen a férj előkelő származása, társadalmi állása sugárzott át az eredeti lánykori név egészére.

Komoly elméleti fejtegetés olvasható a családnevek öröklődésének tárgyalása során (78–79), amellyel egyet tudunk érteni, főleg Török Gábor nézetének bírálatával.

Helyesen mutatja be a névanyag tükrözte nyelvjárástörténeti sajátságokat (nyíltabbá válás, kétnyíltszótagos tendencia stb.). Megemlíti viszont a szerző, hogy a szóeleji *ptr-* nem szolgál hangtani tanulsággal (l. 1764: *Ptűcsök*, illetve 1775: *Trűcsök*). Biztosan nem állítható, de elképzelhető, hogy a szóeleji jelölési ingadozás a bilabiális zöngétlen tremuláns esetleges meglétére utal.

A nevek szófaji szempontok szerinti elemzése során egy már régóta elő-előkerülő gondot említ, hogy tudniillik a tulajdonneveket lehetetlen olyan kategóriának tekinteni, mint a közneveket, azaz hogy „a szófajok osztályozása nem logikus, hiszen a főneveken belül a tulajdonnevek fölvétele nem felel meg az egyébként jelentéstani alapokon nyugvó szófaji beosztásnak” (129). Megjegyzi ugyan, hogy „erről azonban valószínűleg nem itt illik értekezni” (uo.). Ez természetesen igaz, de ha már egy-két érvet említ, akkor bizonyára arra is tudott volna megoldást ajánlani, miképpen kell megoldani a szófajok osztályozását, hogy az általa említett anomáliát elkerülhessük. Azt hiszem ugyanis, hogy a szófajokat mindenképpen (a konkrétságon és elvontságon kívül) köz- és tulajdonnevekre lenne célszerű osztani, és a hagyományos felosztást megőrizve további altípusokra oszthatnánk a szófajokat (főnév,

melléknév, számnév stb.), a tulajdonneveknél pedig csupán azt vizsgálánk, hogy azokat milyen szófaji kategóriával, milyen morfológiai eszközökkel fejezzük ki. Ez nem jelentené okvetlenül a szófaji rendszer alapján történő újrafelosztást (mert az *és*, a *hogy*, az *alá* és sok más szófaj általában nem szerepelhet tulajdonnévként). A tulajdonnév tehát mindenképpen főnévnek minősülne, de a *Faragó*-, *Asztalos*-, *Tanító*-, *Sós*-féle tulajdonneveknél meg lehetne említeni, hogy igenevekből, melléknevekből stb. keletkeztek. A különválasztást az is indokolná, hogy a kommunikáció-elmélet felől nézve a névtan kérdéseit, szembeötlik a tulajdonnevek sajátos „közlésbeli jellege” és sajátos „jelentésszerkezete”, s ezen belül a nyelv más elemeihez képest is nagy hírértéke, továbbá, hogy a névadás, a névkeletkezés előfeltétele (szemben a köznevekkel) két toponimikus modell megléte: 1. az elnevezés tárgyi (méret, alak, elhelyezkedés stb.) háttérének modellje, s 2. a szóalkotásnak (a névforma létrehozásának) a nyelvi modellje. Az is lényeges különbség, hogy a tulajdonnevek esetén fogalmi szintről nem beszélhetünk, hiszen száz *Kovács* alapján nem vonhatunk el egy ’Kovács, Kovácsság’ fogalmat. A tulajdonnevekhez továbbá jelentős információhalmaz tartozik, szemben a köznevekkel, közszavakkal. E kis kitérő után térjünk vissza azonban a dolgozat igazi témájához!

A dolgozat valamennyi érdemét szinte lehetetlen lenne felsorolni. Hatalmas munka, mely nem csupán terjedelmével, hanem a megtárgyalt kérdések magas szintű tudományosságával és alaposságával vívja ki elismerésünket.

A morfológiai elemzései, a névhasználat helyi és korabeli szokásainak vizsgálata, az eddigi történeti és szinkrón kutatások eredményeinek hasznosítása, a nagy tömegű adatot tartalmazó források alapján levont következtetések (pl. hogy keleten több a névelemhiányos névföljegyzés, mint nyugaton; a források névhasználatbeli különbözőségének és a kételemű névadás végleges megszilárdulásának bizonyítása stb.) mind-mind a legteljesebb elismerésünket érdemli meg. Gondolok itt elsősorban a névtelenség/névnélküliség, a névelemhiány társadalmi és területi különbözőségeinek bemutatására, a nemekhez kapcsolódó névhasználatbeli különbségek tárgyalására, a keresztanya szerepének tisztázására a gyermek névadásában, a házasságon kívül született gyermek anyja nevének számontartását fejtegető részekre stb. Sikerült feltárnia az egyes korszakokra és vidékekre jellemző neveket, névtípusokat. Mindezekkel egy hosszú kor egész névtani képét, a személynévrendszer egészét sikerült megrajzolnia fejlődésében (olykor a nevek maradandóságában) és állapotában, összefüggéseiben és egyediségeiben.

A kétkötetes hatalmas adattár igazában több, mint adattár, hiszen igen sok területen tovább pontosítja a jelölt az első kötetben előadott elméleti

fejtegetéseit, tovább árnyalja azt az egyébként is jól megrajzolt képet, amelyet a középmagyar kor személynévanyagáról festett. Ez a kétkötetes adattár a maga terjedelmével, alaposságával és szakszerűségével szinte alapja lehetne (némi átdolgozással) egy középmagyar kori személynév-szótárnak, amely a Kázmér Miklóstól származó kitűnő „Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század” című mű (Bp., 1993) mellett talán szintén büszkesége lehetne a magyar történeti névkutatásnak.

Mindezen elismerések mellett hadd tegyünk szóvá néhány formai hiányosságot. A gépelési hibák felsorolásától elállunk, ezek nem befolyásolják a dolgozat értékét. Ennél nagyobb gondot jelent azonban a több helyütt található pontatlan vagy elnagyolt fogalmazás, nemegyszer az érthetatlenség, bizonyos mondatelemek felesleges ismétlődése egy mondaton belül, vagy a szórend botlásai stb. Ezeket a hibákat nyilvánvalóan a sietség okozta, s a dolgozat közlése előtt a szerző majd gondosan kijavítja, hogy ebben a tekintetben is megfeleljen annak az igényességnek, amelyről a dolgozat, illetőleg a szerző tanúskodik.

Mindent egybevetve azt mondhatom, hogy a magyar névkutatás jelentős művel gyarapodott. Egy hosszú nyelvtörténeti/névtörténeti korról kaptunk átfogó személynévtani áttekintést. Hajdú Mihály munkássága más tekintetben is igen jelentős, mert fáradhatatlanul ösztönözte a környezetét, egyetemi hallgatóit és kollégáit a névtani kutatások végzésére, s mindent elkövetett a gyűjtések megjelentetése érdekében.

A dolgozatot mind témaválasztása, eredeti forrásainak kiaknázása, alapos feldolgozása és mind a részletek, mind a nagyobb összefüggések megláttatásában tükröződő, elmélyült fejtegetései alapján akadémiai (tudományok) doktori fokozatként való elfogadására javasolom a tisztelt bizottságnak.

Debrecen, 1997. március 18.

NYIRKOS ISTVÁN
a nyelvtudomány doktora

A bizottság által megfogalmazott és föltett kérdések

1. Ha könyv formában megjelenik a mű, milyen módon képzei el a szerkezet véglegesítését?
2. Miként képzei el a keresztnevek művelődéstörténeti szerepének bemutatását?

A bizottság egyes tagjai által föltett kérdések

Kristó Gyula: Miért maradtak el a Marostól délre fekvő települések lakóinak névtani vizsgálatai?

Gregor Ferenc: A *Tót* családnév előfordulásai alapján tudja-e bizonyítani, hogy a *tót* közszo jelentésének szűkülése a mai 'szlovák' jelentése – minden bizonnyal helyesen – korábbi az eddigiekben elfogadottnál?

Hoffmann István: Mi a terminológiai bizonytalanságnak az oka a mai magyarországi személynév kutatásban, s van-e lehetőség ennek az egységesítésére?

Szende Tamás: Mikortól lehet „hivatalos” családnivekről beszélnünk? Mi a viszony a mai hivatalos névhasználat és az öröklődő családnivek között?

Szabó Géza írásbeli véleménye a disszertációról:

A terjedelmében (1598 gépelt lap), felgyűjtött és elemzett adataiban (39010 családnév és 64060 keresztnev) is nagyszabású munka a középmagyar kor személyniveinek kiváló feldolgozása, s egyben a szakterület hazai és külföldi eredményeinek – gazdag bibliográfiával kiegészített – áttekintése. A szóban forgó mű mint empirikus munka/teljesítmény már önmagában is elismerést érdemel.

Tudományos értékét nem könnyű röviden összefoglalni. Hogy tisztelet össze ne tévesszem az opponensével, igyekszem véleményemet rövidre fogni, s ennél fogva nem kívánok olyan kérdésekkel foglalkozni, amelyek rövidebb-hosszabb kitérőket eredményeznének.

A szerző hatalmas terjedelmű, kiemelkedő jelentőségű munkájával – úgy vélem – tudományos pályája legnagyobb kihívásának felelt meg, amikor a középmagyar kor személynévtörténete kutatási témát felvállalta, és fantasztikus szorgalommal, kitartással idevágó kutatásai alapján eredményeit akadémiai doktori disszertációnak megírta. – Kutatási témájának sajátos megközelítése valósággal felsorozta a feladatokat manuálisan is, de kutatósmódszertanilag is jelentős újításokat kívánt. Nem csupán a családnivek és keresztnevek eltérő feldolgozására kell itt utalnom, hanem az 1526 és 1772 között feszülő időszak felparcellálására és kutatópontontkénti (pontosabban: régiókénti) statisztikai feldolgozására, elemzésére, valamint a leszűrt tanulságok általánosítására.

Továbbá a történeti nyelvöldrajzi szemlélet még szociolingvisztikai szemponttal is bővült.

A bőséges nyelvi anyaggal dolgozó elemzés következetes nyelvöldrajzi aspektusban – szűkebb időszelvények szerint – a diakronián belüli szinkronia megközelítését is lehetővé teszi. Bizonyára ebből a lehetőségből fakad a szociolingvisztikai, sőt: pszicholingvisztikai szempontok érvényesítése a személynevek használatában, a keresztnévek megválasztásában. A dolgozatban kiváló eredménnyel alkalmazott új módszertani eljárások feltehetően előre fogják lendíteni a történeti dialektológiát is.

A komplex kutatási módszernek megfelelően számos nyelvi oldal kerül az érdeklődés homlokterébe (hangtani, alaktani, szókészleti, szófajtani, etimológiai), ugyanakkor a szerző a névhasználók, névadók, névalkotók, tehát a nyelvet használók földrajzi, etnikai, társadalmi stb. mozgásformáira is nagy figyelmet fordít. Az adatok gondos elemzése során fontos népiség- és településtörténeti ismereteket – olykor feltételezéseket – kapunk. A szóföldrajzi jellegű adatok az olvasó számára – számos statisztikai táblázatban, illetőleg térképen teszik izgalmassá a problémákat.

Hadd tegyek egy megjegyzést a *Tót* családnévvel kapcsolatban: az I. és a II. időszelvényben talán még a globálisan 'szláv' jelentésű ómagyar korból megőrződött családnévvel van dolgunk. Nem elképzelhetetlen, hogy a tatárjárás utáni – XIII–XIV. századi betelepítés/betelepülés szláv nyomairól van szó!

Még egy megjegyzés: a személynévi adatok elemzéséből az a kép körvonalazódik, hogy a középmagyar kor utolsó időszete (1712–1772) erősen leszakadóban van a korszaktól, ami egyébként az ismert társadalmi-politikai eseményekből, a be- és áttelepülési mozgalmakból fakadóan nyilvánvaló.

Végezetül: a dolgozatot a témaválasztás eredetisége, kutatómódszertani értékei, valamint új tudományos eredményei alapján alkalmasnak tartom arra, hogy szerzője, Hajdú Mihály a tudományok doktora fokozatot elnyerje.

Válasz az opponensek véleményeire és a fölvetett kérdésekre

Köszönöm opponenseimnek a sok időt és fáradságot igénylő munkát, amit dolgozatom elolvasásával és bírálatával végeztek. Hálás vagyok mindhármuknak, s ígérem, hogy egy mondatuk sem vész kárba. Ha munkám, vagy annak egy részlete netán megjelenhet, minden javító szándékú véleményt figyelembe fogok venni, s az elhangzottak valóban ilyenek voltak. Köszönöm,